

OPETUSMINISTERIÖLLE

Viite: kirjeenne 1.3.2007 (Dnro 4/670/2007)

Asia: työryhmämuistio 2007:18

LAUSUNTO TEKIJÄNOIKEUSLAINSÄÄDÄNNÖN KEHITTÄMISESTÄ

Kansalliskirjaston tehtävänä on yliopistolain ja vapaakappalelain nojalla vastata julkaistun kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämisestä ja käyttöön saattamisesta, sekä huolehtia siihen liittyvästä tietopalvelusta. Kansalliskirjasto perustaa lausuntonsa näihin lakisääteisiin velvoitteisiinsa.

Tekijänoikeuspolitiikan suuntaviivoja

Kansalliskirjaston mielestä tekijänoikeuslain perusta, eli ajatus yksilöllisen tekijän luovan panoksen suojaamisesta, on ajankohtainen. Tämä periaate tulee jatkossakin säilyttää lainsäädännön kehittämisen lähtökohtana.

Maksuttomina ja kaikille avoimina palvelulaitoksina kirjastot pyrkivät edistämään kansalaisten tasapuolista pääsyä tietoon ja kulttuurielämyksiin. Kirjastot ovat välttämätön edellytys luovalle työlle ja tieteelliselle tutkimukselle. Lainsäädäntöä kehitettäessä ei tule unohtaa sitä, että kirjastojen toiminnalla on näiltä osin merkittäviä välillisiä positiivisia vaikutuksia myös kulttuuriteollisuudelle.

Tekijänoikeuspolitiikan tulevan kehittämisen kannalta on tärkeää, että oikeudenala säilyttää läheiset yhteytensä kulttuurihallintoon. *Kansalliskirjasto kannattaa ratkaisua, jossa tekijänoikeuksien hallinnointi säilyisi jatkossakin opetusministeriön hallinnonalalla.*

Kansalliskirjaston mielestä muistiossa (esim. sivulla 14) esitetty ajatus, jonka mukaan jatkossa olisi panostettava nimenomaan *tekijänoikeusjärjestelmän toimivuuteen*, on oikea. Tällä hetkellä suurin ongelma ei niinkään ole oikeuksien, vaan ennemminkin selkeyden puute. Kaikkien toimijoiden etu on, jos tekijänoikeuslain asettamat reunaehdot olisivat kohtuullisella vaivalla omaksuttavissa. Kansalliskirjasto kannattaa kaikkia ratkaisuja, joilla voidaan helpottaa digitaalisten kirjastopalveluiden käyttäjien asemaa.

Lausunnossaan Kansalliskirjasto kiinnittää yksilöidymminkin huomiota seuraaviin muistion kohtiin:

-kirjastoissa digitoitavat aineistot ja niiden välittäminen loppukäyttäjälle
(kysymykset 94, 95)

-sopimuslisenensijärjestelmän kehittäminen (kysymykset 43, 44)

-lisensoidut elektroniset aineistot sekä tieteellisen julkaisemisen uudet muodot
(kysymykset 77-81)

2.1.1. Mikä tekijänoikeus on?

Kansalliskirjaston mielestä sananvapauteen ja tiedon vapaaseen saatavuuteen liittyviä kysymyksiä (1 ja 2) on tarkasteltava yhtenä kokonaisuutena. Tekijän *oikeus* kieltää muilta ilmaisunsa käyttö rajoittaa luonnollisesti käyttäjän *vapautta* hyödyntää toisen ilmaisua oman ilmaisunsa osana. Tässä mielessä tekijän yksinoikeus voi lyhyellä tähtämellä rajoittaa sananvapautta.

Markkinoihin perustuvassa yhteiskunnassa tekijän kiello-oikeus on kuitenkin edellytys sille, että ilmaisun sisältävät hyödykkeet ylipäättään leviäisivät laajempien yhteiskuntaryhmien ulottuville. Pitkällä aikavälillä yksinoikeus siis edistää kansalaisten pääsyä informaatioon.

Tekijänoikeusdoktriinin sisällä tätä turvaa periaate, jonka mukaan yksinoikeus ei ulotu informaatioon itsessään. Kuka tahansa voi ilman lupaa hyödyntää teoksen sisältämää informaatiota. Lain siteeraussäännöksen nojalla myös ilmaisun käyttö ilman lupaa on sallittua - hyvien tapojen rajoissa.

Kansalliskirjaston näkemyksen mukaan tulisi kuitenkin tarkkaan pyrkiä karttamaan sellaista sääntelyä, jossa suoja (joko välittömästi tai välillisesti) ulotetaan fyysisiin teoskappaleisiin sinällään. Tällaisia tosiasiallisia vaikutuksia liittyy erityisesti teknisiin suojakeinoihin ("access control", kysymys 7).

Kirjastoilla ei nykyisen lain tulkin mukaan ole oikeutta valmistaa tekijänoikeuden suojaamasta aineistosta digitaalisia kopioita ja välittää niitä asiakkaalle. Kansalliskirjaston näkemyksen mukaan tällainen toiminta olisi luonteva osa sen omaa palvelutehtävää. Nykyinen tulkinta vaarantaa tutkijoiden tasavertaiset mahdollisuudet käyttää aineistoja oman tieteellisen tutkimuksensa lähteenä. *Tällainen lopputulos on ristiriidassa tekijänoikeuden perustarkoituksen kanssa.*

Kirjastoissa jäljennettävät aineistot ja niiden välittäminen loppukäyttäjälle

Sivuaa kohtia:

- 2.4.3 Kysymykset 20-21 (Oikeudet vs. rajoitukset)
- 2.5.1 Kysymykset 27-30 (Yksityinen kopiointi)
- 2.5.20 Kysymykset 84-86 (Orvot teokset)
- 2.5.23 Kysymykset 94-95 ("Aidatut puutarhat")
- 2.5.23 Eräitä yksittäisiä kysymyksiä: kaukopalvelu, sitaattioikeus

Kansalliskirjaston perinteinen jäljennepalvelu koskee tutkijoille, opiskelijoille ja muille tiedontarvitsijoille näiden toimeksiannosta valmistettavia kopioita painetusta teksti- ja kuvamateriaalista: kirjoissa, lehdissä ja pienpainatteissa julkaistuja kirjoituksia, valokuvia, piirroksia, mainoksia, ornamentteja, muotikuvia, kartoja jne. Jäljennettävää aineistoa tarvitaan tutkimuksen lähdemateriaaliksi, ja sitä käytetään usein myös tieteellisten ja yleissivistävien tietokirjojen kuvituksena. Myös televisio-ohjelmien, elokuvien ja kulttuurihistoriallisten näyttelyiden tekijät käyttävät samaa aineistoa.

Sitä mukaan kun sekä teksti- että visuaalisten dokumenttien tallentamisessa ja siirtämisessä on otettu käyttöön digitaaliset menetelmät, Kansalliskirjaston jäljennepalvelu on joutunut yllättävien ongelmien eteen. Tekijänoikeuslain 16 a § asettaa hyvin tiukat rajat jäljenteiden valmistamiselle. Ääritapauksissa kirjaston jäljennepalvelua on jopa syytetty tutkimuksen vaikeuttamisesta, kun jäljenteiden valmistamisesta on kieltäydytty. Asiakkaiden näkökulma on ymmärrettävä: pääsääntöisesti jäljennettävä aineisto ei ole kovinkaan uutta, ja jäljenteiden käyttötarkoitus on usein tutkimuksellinen, yleissivistävä tai puhtaasti yksityinen. Oikeudenhaltijoiden selvittäminen tai löytäminen taas on äärimmäisen työlästä tai jopa mahdotonta.

Jos kyseessä on kuvamateriaalin tilaaminen julkaisutarkoituksiin, asiakkaat vetoavat toisinaan myös tekijänoikeuslain sitaattisäännöksiin. Mutta tämäkään ei oikeuta asiakasta saamaan digitaalisia jäljenteitä ilman oikeudenomistajien lupaa. Sitceaus-säännöstö on kokonaisuudessaankin hajanainen ja vaikeasti tulkittava.

Kansalliskirjaston kaukopalvelu, joka välittää aineistoa toiseen kirjastoon loppukäyttäjälle annettavaksi, ei myöskään voi tehostaa ja nopeuttaa palveluprosessiaan haluamallaan tavalla. Ongelma on yhteinen monien muiden kirjastojen kanssa. Suuri osa jäljenne- ja kaukopalvelua voitaisiin hoitaa sähköisiä palveluja kehittämällä. NykYTEKNIIKAN avulla loppukäyttäjä pystyy omatoimisesti paikantamaan tarvitsemansa kirjastoaineiston, tilaamaan palvelun tietoverkon kautta ja saamaan jäljenteen digitaalisessa muodossa sähköpostitse.

Kansalliskirjastossa ymmärretään se ongelma, että digitaalisessa muodossa välitettävä aineisto lisää asiakkaan mahdollisuutta hyödyntää aineistoa ei-toivotulla tavalla. Toisaalta jo nykyisetkin säännökset mahdollistavat väärinkäytön, sallimalla kirjaston asiakkaan itse esimerkiksi digitaalisella kameralla valmistaa aineistosta digitaalinen kopio omaa yksityistä käyttöönsä varten.

Myös perinteisiä reprograafisia jäljenteitä (valokopiot, printit, filmit) tilatessaan asiakkaat voivat kohdata ongelmia. Kansalliskirjaston käyttösääntöjen mukaan itsepalvelukopiointi kansalliskokoelmaan kuuluvasta aineistosta on kielletty. Kielto on välttämätön kokoelman turvallisuus- ja säilyvyysnäkökohtien vuoksi. Tällöin ainoa tapa saada perinteisiä valokopioita on tilata ne kirjaston jäljennepalvelun kautta. Tässä tekijänoikeuslain 16 a § asettaa kuitenkin jälleen huomattavia rajoituksia: kopioita ei ole lupa valmistaa asiakkaan yksityistäkään käyttöä varten muuta kuin ”teosten lyhyistä osista”. Kun tilaus usein koskee pienpainatetta, esim. käyttöohjetta, karttalehteä tai nuottia, ei tilausta tällöin voida mielekkäällä tavalla toteuttaa.

Kirjaston käyttäjät joutuvat tämän seurauksena eriarvoiseen asemaan. Asiakkaat, joilla ei ole mahdollisuutta työskennellä Kansalliskirjastossa alkuperäisaineistoa tutkien, eivät voi saada tarvitsemastaan dokumentista itselleen täydellistä kopiota myöskään tilaamalla.

Kansalliskirjaston mielestä:

Tekijänoikeuslain säännökset eivät anna lain 16 §:ssä tarkoitettujen kirjastojen jäljennepalvelulle täysin selkeää ohjeistusta siitä, mistä ja mihin tarkoitukseen jäljenteitä suojatusta aineistosta on lupa valmistaa. Säännökset eivät kaikilta osin mahdollista dokumenttien välittämistä tiedon tarvisijoille, ja ovat este tehokkaalle tietopalvelulle.

Lain 16 a §:ssä määritettyjä kopiointiehtoja tulisi selventää ja lieventää siten, että

-tieteellistä tutkimusta ja yleissivistäviä tarkoituksia varten tilattua kuvamateriaalia voidaan antaa asiakkaille myös digitaalisessa muodossa ilman hankalaa lupakäytäntöä

-tutkimus- ja opiskelukäyttöön tilattujen jäljenteiden välittämisen loppukäyttäjälle PDF-tiedostoina tulee mahdolliseksi

-valokopioiden ja vastaavien reprograafisten jäljenteiden osalta poistetaan epätarkoituksenomaisena ehto, jonka mukaan teosta kokonaisuudessaan ei saisi jäljentää

2.5.4. Sopimuslisenssit

Kansalliskirjaston mielestä sopimuslissenssisäännöstö on osoittautunut käyttäjien kannalta toimivaksi. Kirjasto kannattaakin järjestelyn säilyttämistä ja myös uusien sopimuslissenssien käyttöönottoa, erityisesti tekijänoikeuslain uuden 16d§:n osalta. Sopimuslissenssiratkaisut täydentävät merkittävällä tavalla lakiin sisältyviä yksinoikeuden rajoituksia ja turvaavat näin kirjastojen toimintamahdollisuuksia.

a. Musiikkiaineisto

Vaikka yleisten kirjastojen musiikkiosastojen, korkeakoulujen musiikkikirjastojen ja kansallisen äänitearkiston tehtävät eroavat, on niillä myös yhteisiä tavoitteita. Näitä ovat mm. musiikin harrastuksen ja tutkimuksen tukeminen, musiikin tunnetuksi tekeminen, kokoelmien dokumentointi sekä käyttäjien tasapuolinen palvelu.

Kansalliskirjastossa on lähes täydelliset kotimaisten äänitteiden ja nuottijulkaisujen kokoelmat, sekä laajat kokoelmat muuta musiikkiaineistoa (kuten ainutkertaisia äänitekokoelmia ja sävellyskäsikirjoituksia). Kotimaiset musiikkikokoelmat luetteloidaan *Viola*-tietokantaan.

Kansalliskirjaston digitoidun musiikin tietokanta on nimeltään *Raita*. Sen kautta käyttäjä voi kuunnella verkossa vanhempaa musiikkia, jonka tekijänoikeudet ovat rauenneet.

Raita-tietokantaan valittavien kappaleiden oikeuksien tarkistaminen on erittäin työlästä. Olisi toivottavaa, että kirjasto saisi jatkossa sellaiset sopimuslissenssiin perustuvat oikeudet, jotka säästäisivät asiakaspalvelussa yksittäisiin tarkistuksiin ja neu-

votteluihin menevää aikaa. Tämä mahdollistaisi mm. asiakkaiden tasapuolisen palvelun asuinpaikasta riippumatta.

Kansalliskirjaston mielestä seuraavanlaiset käyttötavat voisivat soveltua 16d§:n sopimuslisenssin piiriin:

-kopioiden valmistaminen äänitteestä yksittäiselle tutkijalle hänen henkilökohtaista tutkimustarkoitustaan varten käytettäväksi kirjaston ulkopuolella

-vanhimpien äänitteiden digitaalisten kopioiden, esim. akustisen ajan (1901-1925) saaminen Raita-tietokantaan yleiseen verkkokäyttöön

b. Teksti- ja kuva-aineisto

Edelleen Kansalliskirjasto toivoisi sopimuslisenssejä seuraavista aineistoista:

- digitaalisten jäljenteiden valmistaminen ja välittäminen asiakkaalle tieteelliseen tai yleissivistävään julkaisutoimintaan, näyttelytoimintaan ja dokumenttiohjelmiin

- uudemman sanomalehtiaineiston digitointi ja yleiseen verkkokäyttöön saattaminen

2.5.18. Uudet tieteellisen julkaisemisen muodot

Sopimisen ongelmia

Kansalliskirjaston yhteydessä toimiva Kansallinen elektroninen kirjasto (FinELib) hankkii elektronisia aineistoja tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen tueksi, sekä tehostaa verkkoaineistojen saavutettavuutta.

Elektronisella julkaisemisella on jo suhteellisen pitkät perinteet tieteellisessä julkaisu-toiminnassa. Nykyinen oikeudellinen tilanne on kuitenkin muodostunut sekavaksi – ei siksi, että tekijänoikeudet olisivat epäselvät, vaan siksi että ne ovat liiankin yksityiskohtaiset.

Tietotekniikan vaikutus tietosisältöjen muokkaus- ja julkaisemisprosessiin on ollut merkittävä. Julkaisujen määrä on lisääntynyt, mutta samalla niiden luonne on muuttunut. Monet nykypäivän julkaisut muistuttavat pikemminkin puhetta tai kiertokirjettä kuin perinteistä painotuotetta.

Tiedejulkaisemisen osalta kannattaa vielä kiinnittää huomiota avoimeen saatavuuteen eli ns. Open Access -ajatteluun. Tämä on jo jonkin verran muokannutkin tieteellisen ja muun akateemisen julkaisemisen käytäntöjä. Eräs käytännön tuloksista ovat avoimet julkaisuarkistot, jotka ovat eräs rinnakkaisjulkaisemisen muoto.

Suurin osa tieteellisistä lehdistä on kirjastojen asiakkaiden käytössä vain verkossa. Käyttö perustuu sopimukseen. Täsmälliset käyttöehdot on määritelty yksityiskohtaisesti, mutta ne vaihtelevat kustantajasta ja lehdestä riippuen. Lisenssiehdot myös muuttuvat aika ajoin. On siis aivan väistämätöntä ja ymmärrettävää, että jossakin tilanteessa lehtien käyttäjä tulee tietämättään rikkoneeksi käyttöehtoja. Oletettavasti aivan yhtä usein käyttäjä jättää hyödyntämättä oikeuksiaan. Kirjavuus aiheuttaa myös kirjastolle tarpeetonta lisätyötä aineistojen hallinnassa ja käyttäjien opastuksessa.

Tekijälle olisi siis tehtävä mahdollisimman helpoksi yksilöidä ja rajata ne teokseen liittyvät oikeutensa, jotka hän nimenomaisesti haluaa pitää voimassa. - Esimerkkinä tästä mainittakoon Suomen virtuaaliyliopiston julkaisukanavahanke. Oppimateriaalia julkaiseva opettaja vastaa julkaisuprosessin aikana muutamaankin yksinkertaiseen kysymykseen, joiden perusteella järjestelmä sitten muotoilee selkeän käyttö-sopimuksen.

Ratkaisumalleja

Creative Commonsin toimintaperiaate vaikuttaa käyttökelpoiselta: jos tekijä yksilöi sopimuksessa selkeästi ne oikeudet, jotka hän haluaa pitää voimassa, toiminnan reunaehdot ovat myös käyttäjien omaksuttavissa.

Tiedejulkaisemisen osalta Kansalliskirjasto kiinnittää erityisesti huomiota sisarhankkeeseen nimeltä Science Commons, jossa käsitellään tyypillisesti tieteellisiin julkaisuihin ja tutkimusaineistoihin liittyviä tekijänoikeudellisia tilanteita.

Helsingissä. 31.toukokuuta. 2007

Kai Ekholm

Ylikirjastonhoitaja

Liisa Savolainen

Tutkimuskirjastopalvelut, johtaja